

Onderwerp **Informatievoorziening vervanging F-16**
Datum 15 april 2009
Dienst Bureau Onderzoek en Rijksuitgaven

1. Inleiding

In de procedurevergadering van 2 april jl. heeft de vaste commissie voor Defensie besloten het BOR een notitie te vragen met een kwantitatieve analyse van de recente informatievoorziening inzake het dossier vervanging F-16, in het bijzonder de onderwerpen

- Kandidatenvergelijking
- Geluidsaspecten
- Endlife update F-16
- Aanschaf twee F-35 testtoestellen

Bijgaand treft u deze notitie aan. Het BOR heeft van de vier genoemde onderwerpen de informatievoorziening aan de Kamer geanalyseerd vanaf oktober 2008. Dit startpunt is gekozen omdat de Tweede Kamer op 30 oktober voor het laatst gedebatteerd heeft over het dossier vervanging F-16 en sindsdien veel informatie gevraagd en ontvangen heeft. Het BOR heeft zich, in overleg met de commissie, beperkt tot een kwantitatieve analyse van de informatie. Dat wil zeggen dat gekeken is naar de aard en hoeveelheid van de verstrekte informatie.

Leeswijzer

In paragraaf 2 wordt in kwantitatieve termen een beeld geschetst van de informatievoorziening aan de Tweede Kamer sinds oktober 2008. In paragraaf 3 wordt dit ook gedaan, maar dan specifiek met betrekking tot vertrouwelijke gegevens. Vervolgens wordt in de paragrafen 4 tot en met 7 steeds nader ingegaan op één van de 4 thema's waarop de analyse in het bijzonder gericht was.

Bijlage 1 bevat een totaaloverzicht van alle stukken die sinds het laatste Kamerdebat over de vervanging F-16 aan de Kamer zijn gestuurd.

2. Kwantitatieve gegevens over de informatievoorziening

Sinds het Kamerdebat in oktober 2008 heeft de Kamer tot 1 april jl. 45 kamerstukken ontvangen (zie ook bijlage 1 voor een overzicht). Deze stukken vallen onder meer uiteen in 24 brieven van de staatsecretaris van Defensie, 8 brieven van de minister van Economische Zaken, 8 lijsten van vragen en antwoorden, 10 openbare bijlagen en 7 vertrouwelijke bijlagen.

Grofweg beslaan de openbare kamerstukken (inclusief meegezonden openbare bijlagen) zo'n 534 pagina's.

Daarnaast zijn er vertrouwelijke bijlagen aan de Kamer gestuurd die zo'n 16.111 pagina's beslaan. In termen van aantallen pagina's is de totale informatiestroom in de beschouwde periode dus iets meer dan 3% openbaar en 97% vertrouwelijk.

In de navolgende tabel is weergegeven in hoeveel van de 45 kamerstukken aandacht wordt besteed aan de vier genoemde thema's.

	Thema's	Genoemd in aantal documenten
1	Kandidatenvergelijking	21
2	Geluid	18
3	Endlife update	9
4	Testtoestellen	12

In totaal zijn 8 schriftelijke vragenrondes gehouden. In sommige gevallen zelfs vragenrondes naar aanleiding van antwoorden op eerdere gestelde vragen.

Bij elkaar zijn in totaal 490 vragen gesteld.

Daarbij dient bedacht te worden dat het feitelijke aantal vragen nog veel hoger ligt omdat bepaalde vragen bestaan uit meerdere deel- en/of vervolgvragen.

Over de verschillende thema's zijn (bij benadering) grofweg de volgende aantal vragen gesteld:

	Thema's	# schriftelijke vragen
1	Kandidatenvergelijking	178
2	Geluid	41
3	Endlife update	51
4	Testtoestellen	158

Zoals gezegd wordt in paragraaf 4 t/m 7 meer inhoudelijk ingegaan op de aard van de vragen per thema en worden er conclusies getrokken over de informatievoorziening.

Beperkingen in de informatievoorziening

Uit bovenstaande cijfers blijkt de Kamer veel informatie heeft gevraagd en gekregen, maar dat niettemin de informatievoorziening niet optimaal is. Hiervoor zijn verschillende redenen aan te geven. In de door het BOR uitgevoerde analyse van de stukken zijn de volgende beperkingen voor de Tweede Kamer in de informatievoorziening naar voren gekomen:

1. Informatie is niet beschikbaar

Een voorbeeld hiervan zijn de prijzen van de (test)vliegtuigen. Hoewel duidelijkheid en zekerheid over de prijs de besluitvorming ten goede komt, is het inherent aan dit stadium van het proces dat prijzen nog niet beschikbaar zijn.

“De prijsverschillen tussen de toestellen van de Blocks 1, 2 en 3 zijn nog niet aan te geven. De toestellen tot en met LRIP 3 zijn van Block 1, die van LRIP 4 zijn van Block 2 en die van LRIP 5 zijn van Block 3. De prijsverschillen zijn daarmee afhankelijk van de onderhandelingen over de verschillende LRIP-series” (26 488 nr. 142 antwoord op vraag 53-55)

2. Informatie is geheim

In sommige gevallen is door de Tweede Kamer gevraagde informatie niet beschikbaar gesteld onder verwijzing naar afspraken over geheimhouding. In één geval wordt daarbij de redenering opgehouden dat verstrekken van dergelijke informatie zou kunnen leiden tot grote risico's voor militairen in inzetgebieden.

Brief van staatssecretaris van 25 februari 2009 (26 488, nr. 146): “Tijdens dit algemeen overleg is door enkele leden het verzoek gedaan de als STG Geheim gerubriceerde Annex B van het derde deel van de rapportage over de kandidatenevaluatie te kunnen inzien. Verder is tijdens het vertrouwelijke vraaggesprek met de vaste commissie voor Defensie op 18 februari jl. verzocht om inzage in een als STG Geheim gerubriceerd MIVD-rapport uit 2004 over de ontwikkelingen op het gebied van luchtdreigingen. Het is mij echter niet mogelijk aan deze verzoeken te voldoen. Beide documenten berusten mede op vertrouwelijke informatie van bondgenoten die is verkregen op basis van zeer strikte afspraken over geheimhouding. Deze afspraken strekken in sommige gevallen zo ver dat bepaalde informatie alleen beschikbaar is voor specifieke functionarissen van Defensie, TNO of NLR. Het afwijken van deze afspraken zou ernstige gevolgen kunnen hebben voor de informatie-uitwisseling met andere landen waardoor de belangen van de krijgsmacht voor langere tijd in hoge mate kunnen worden geschaad. Defensie moet er rekening mee houden dat de krijgsmacht beperkter toegang krijgt tot militair-operationele informatie, waardoor militairen in inzetgebieden grotere risico's zouden lopen.”

“..met dien verstande dat informatie die valt onder afspraken met bondgenoten over geheimhouding hiervan zal worden uitgezonderd” (26 488, nr. 155, p.1)

“De regering doet zoals gebruikelijk geen mededelingen over nucleaire aangelegenheden”(26 488 nr. 156 antwoord op vragen 11 en 59)

3. Informatie is vertrouwelijk / Over sommige zaken kan niet in het openbaar worden gesproken

In paragraaf 3 wordt nader ingegaan op de vele informatie die vertrouwelijk is verstrekt. De beslissing om iets al dan niet vertrouwelijk te verklaren ligt bij de regering. Argumenten die onder meer in het dossier vervanging F-16 veelvuldig van toepassing worden verklaard zijn:

- Belang van de staat
- Commercieel vertrouwelijk (veelal op verzoek van de fabrikant)
- Niet openbaar bediscussieerbaar ('militair vertrouwelijk')

Een voorbeeld van dit laatste zijn de operationele eigenschappen van de JSF. Bijvoorbeeld over de stealth-eigenschappen zijn gedetailleerde vragen door de Kamer gesteld. Deze zijn echter niet beantwoord omdat dit volgens de staatssecretaris niet in de openbaarheid kan.

"De operationele capaciteiten van de F-35 zijn gerubriceerd en kunnen niet in het openbaar worden bediscussieerd." (26 488, nr. 142, Antwoord op vraag 13/14)

De Kamer komt later terug op dit antwoord in een extra schriftelijke vragenronde:

"Ontstaat er niet een erg schimmige discussie die tekort doet aan het belang van de keuze van een opvolger van de F-16 aangezien er over een vergelijking tussen de Russische Sukhoi Flanker (SU-27) en de F-35 toch meer te zeggen moet zijn dan de stelling dat «de operationele kwaliteiten van de F-35 gerubriceerd» zijn en «niet in het openbaar (kunnen) worden bediscussieerd»?

Antwoord: Het is onvermijdelijk dat bij een onderwerp zoals de vervanging van gevechtsvliegtuigen niet alle aspecten in het openbaar kunnen worden bediscussieerd. Bij de kandidatenvergelijking zijn in de analyse alle relevante wapensystemen meegenomen. De resultaten van de actualisering van de kandidatenvergelijking zijn de Kamer vertrouwelijk ter inzage verstrekt (Kamerstuk 26 488, nr. 129 van 18 december 2008). Bovendien heeft de vaste commissie voor Defensie tijdens twee vertrouwelijke vraaggesprekken nadere informatie ontvangen. De Kamer kan naast de openbare informatie ook deze vertrouwelijke informatie betrekken bij haar afwegingen." (Antwoord op vraag 6 (26 488 nr. 158)

4. Informatie onzeker

Veel informatie, met name financiële informatie is omgeven met grote onzekerheden. Dit heeft te maken met het feit dat het een investering betreft met een looptijd van tientallen jaren, waarbij vele variabelen (bijv. wisselkoersen, prijsstijgingen) een rol spelen. Zo is het bijvoorbeeld, vanwege onzekerheden, alleen maar mogelijk inzicht te krijgen in de levensduurkosten van een vliegtuig op basis van relatief grote bandbreedtes.

"Vraag 45: Over welke inherente onzekerheden heeft u het hier? Kunt u hier een uitputtende opsomming van geven?"

Antwoord (...) *"Hierbij gaat het onder andere om valutakoersen en brandstofprijzen in de komende decennia en de toekomstige kosten van doorontwikkelingen van de kandidaat-toestellen."* (Antwoord op vraag 45, 26 488, nr. 142)

5. Informatie van derden die niet bindend is

Veel informatie van fabrikanten heeft een niet-bindend karakter. In de vergelijking tussen de kandidaten is daarom gewerkt met onzekerheidsanalyses en is gewerkt met bandbreedtes (boven- en onderscores). Hoewel dit in dit stadium niet ongebruikelijk is - de kandidaten zijn nog in ontwikkeling - maakt dit de discussie over de kandidaten, hun eigenschappen en de kosten lastiger omdat men rekening moet houden met deze onzekerheden.

"Aangezien het ging om een actualisering van de kandidatenevaluatie en niet om een definitieve keuze voor de opvolger van de F-16 en een verwervingsbesluit, was de bereidheid van fabrikanten om bindende informatie te verstrekken niet aan de orde." (26 488, nr. 138, antwoord op vraag 9 en 10)

Overigens wees Rand Europe in het assurancerapport bij de uitgevoerde kandidatenvergelijking op bovenstaande beperking. Rand Europe concludeerde wel dat de kandidatenvergelijking 'for the main aspects of quality, LCC and delivery timeline was sufficiently objective to produce an unbiased ranking order.' (26488, nr. 131)

6. Informatie is niet toetsbaar

Veel cruciale informatie is afkomstig van fabrikanten. De juistheid van de verstrekte informatie kan niet door de Kamer worden geverifieerd. Maar ook de projectorganisatie zelf

kan dit vaak niet (zie boxtekst hierna). Net zo min als externe auditors (i.c. Rand Europe, Auditdiensten).

In het assurancerapport bij de jaarrapportage 2008 melden de auditdiensten van EZ en Defensie dat zowel de projectorganisatie als de auditdiensten zelf, wat betreft de informatie over de ontwikkelingen van de JSF in grote mate afhankelijk zijn van de VS. De Auditdiensten schrijven: *“In de projectorganisatie zelf zijn relatief weinig mogelijkheden aanwezig om deze informatie op betrouwbaarheid te toetsen. Veelal wordt deze informatie als gegeven aangenomen en bezien op de consequenties voor het project in Nederland. Wij kunnen geen oordeel geven over de betrouwbaarheid van de informatie uit de Verenigde Staten”*. (26 488 nr. 159).

7. Informatieafspraken gedateerd

In een recente interne notitie van de staf en het BOR is al vastgesteld dat de informatieafspraken die zijn gemaakt over de informatie die in de jaarrapportage van het groot project ‘Vervanging F-16’ moet worden opgenomen nog gebaseerd is op afspraken uit 1999. De auditdiensten hebben om die reden de Kamer al enkele jaren op rij geadviseerd deze informatieafspraken te herijken. Overigens heeft de vaste commissie voor Defensie besloten om relevant geachte informatie die in de laatste jaarrapportage ontbrak, alsnog te vragen door middel van terugzending van de jaarrapportage, conform artikel 14 van de regeling grote projecten.

Staf-/BOR-notitie van 1 april jl: *“De auditdiensten adviseren, inmiddels voor het derde jaar op rij, dat de Tweede Kamer de informatieafspraken met het kabinet herijkt. Gegeven de veranderingen die het project heeft ondergaan, het feit dat cruciale besluitvormingsmomenten in dit groot project zich aandienen, en in het licht van de aanbevelingen van de Algemene Rekenkamer en auditdiensten de laatste twee jaar, rijst de vraag of de Kamer de informatieafspraken had moeten herijken of dat het kabinet zijn interpretatie van de informatieplicht jegens de Kamer had moet herijken. Het zou in de rede liggen dat de Tweede Kamer zicht bezint op de vraag of en hoe aan deze aanbeveling invulling wordt gegeven.”*

3. Vertrouwelijke stukken

In de periode sinds oktober vorig jaar is enkele malen informatie over de vier onderwerpen die in deze notitie centraal staan vertrouwelijk aan de Kamer aangeboden. Onderstaand een overzicht.

	Soort stukken	Aangeboden op	Kamerstuk
1	Rapporten inzake de kandidatenevaluatie (zes delen)	18 december 2008	26 488, nr. 129
2	Vertrouwelijke geluidsgegevens Lockheed Martin over Advanced F-16	25 februari 2009	26 488, nr. 146
3	Informatie van de fabrikanten over de 3 kandidaattoestellen	31 maart 2009	26 488, nr. 155
4	Ruwe data geluidsmetingen	31 maart 2009	26 488, nr. 155

Omdat het vertrouwelijke stukken betreft, is in dit verband de analyse ook noodgedwongen beperkt gebleven tot een kwantitatieve. Op de inhoud van vertrouwelijke stukken kan in deze notitie niet worden ingegaan. Wel is in kaart gebracht om welke informatie het gaat en wat de omvang er van is (in aantallen pagina’s).

Ad. 1 Overzicht vertrouwelijke informatie: kandidatenevaluatie

Deelrapporten	Aantal pagina’s
Rapport 1 (deel 1)	234
Rapport 2 (deel 2)	26
Rapport 3 (deel 3)	74
Rapport 4 (deel 3)	202
Rapport 5 (deel 3)	36

Rapport 6 (deel 4)	450
Rapport 7 (deel 5)	70
Rapport 8 (deel 6)	48
Totaal	1140

De tabel illustreert dat de uitkomsten van de kandidatenevaluatie zijn neergeslagen in 8 rapporten in 6 delen die samen 1140 pagina's (in het Engels) beslaan. De kandidatenevaluatie is gebaseerd op de informatie die van fabrikanten is ontvangen, op grond van de zogenaamde 'request for information'. Deze basisinformatie is naderhand ook door de Tweede Kamer gevraagd. Op verzoek van de fabrikanten is deze informatie als 'commercieel vertrouwelijk' gekwalificeerd. In de volgende tabel is een overzicht gegeven van de omvang van deze informatie. Daarbij dient aangetekend te worden dat niet alle documenten in de aangeleverde mappen zijn genummerd. In dat geval is een schatting gemaakt van het aantal pagina's. In bijlage 2 zijn de gegevens per map (inclusief de schattingen) opgenomen en in de navolgende tabel het overzicht op hoofdlijnen:

Ad 2. Overzicht vertrouwelijke geluidsgegevens Lockheed Martin over Advanced F-16

Bijlage	Aantal pagina's
Totaal aantal pagina's vertrouwelijke informatie over Advanced F-16	2

Op 25 februari 2009¹ stuurde de staatssecretaris commercieel vertrouwelijke geluidsgegevens van Lockheed Martin over de Advanced F-16 naar de Kamer. Deze informatie betreft twee pagina's identieke figuren die op zichzelf lastig te interpreteren zijn.

Ad 3 Overzicht vertrouwelijke informatie: informatie fabrikanten kandidatenevaluatie

Kandidaat	Aantal mappen	Aantal pagina's
Advanced F-16	2	260
Gripen NG	4	866
F-35	18	2849
Totaal ontvangen informatie	24 mappen	3975 pagina's

Opvallend is dat hoewel de informatievraag dezelfde was, de gegeven informatie per kandidaat nogal verschilt. Hoewel dit niets zegt over de kwaliteit of inhoud van de gepresenteerde informatie, kan worden vastgesteld dat op basis van aantallen pagina's ontvangen informatie:

- 7% van de ontvangen informatie de Advanced F-16 betreft,
- 22% van de ontvangen informatie de Gripen NG betreft, en
- 71% van de ontvangen informatie de F-35 betreft.

Voorts valt daarbij op dat dezelfde fabrikant (Lockheed Martin) over de F-35 ruim tien maal zoveel informatie beschikbaar heeft gesteld dan over de Advanced F-16.

Tot slot zijn ook ten aanzien van het thema geluid zeer veel pagina's vertrouwelijk aan de Tweede Kamer gestuurd:

Ad 4 Overzicht vertrouwelijke informatie: geluid

Deelrapporten	Aantal pagina's
Doos 1	1749
Doos 2	6967
Totaal	8716

¹ 26488, nr. 146

De informatie in doos 1 is nietszeggend en betreft vooral willekeurige cijfers, letters, vierkante blokjes, leestekens en spaties. Het is niet te beoordelen of dit Nederlands of Engelstalige informatie betreft.

De informatie in doos 2 bestaat uitsluitend uit pagina's vol met getallen. Meestal bestaat een pagina uit 4 kolommen met getallen met vijftien cijfers achter de komma. Een pagina bevat gemiddeld zo'n 65 rijen met getallen. Doos 2 is dus een verzameling van ruim 1,8 miljoen ($4 \times 65 \times 6967 = 1.811.420$) getallen van 15 cijfers achter de komma.

Een beschrijving van de inhoud of enige vorm van toelichting is bij doos 1 noch bij doos 2 gegeven. Het BOR stelt vast dat hier sprake is van non-informatie in de vorm van twee dozen onbruikbare gegevens.

Het BOR stelt tevens vast dat de Tweede Kamer een zeer grote hoeveelheid vertrouwelijke informatie heeft gevraagd en heeft gekregen. Sinds oktober vorig jaar in totaal bijna 14 duizend pagina's² Engelstalige informatie die alleen door Kamerleden ingezien mag worden.

4. Kandidatenvergelijking

Coalitieakkoord

In het **regeerakkoord 2007** is afgesproken dat het kabinet, als input voor het besluit dat het kabinet in 2010 aan de Kamer wil voorleggen, een nieuwe vergelijking zou uitvoeren tussen mogelijke opvolgers voor de F16. De vergelijking zou volgens het regeerakkoord betrekking moeten hebben op prijs, kwaliteit en levertijd. Deze kandidatenvergelijking is in 2008 uitgevoerd.

Aanloop naar vergelijking

In de **eerste helft van 2008** debatteerde de Kamer met de staatssecretaris over de aanpak van de kandidatenvergelijking. Belangrijke discussiepunten waren in hoeverre de staatssecretaris zou aansluiten bij de eerder uitgevoerde vergelijking en of de Saab Gripen³ en de F-18 E/F wel of niet meegenomen zou worden.⁴

De vragenlijst is **eind juli 2008** gestuurd naar de fabrikanten van de F-35 (JSF), de Gripen NG en de Advanced F-16. Dassault (Rafale) en Eurofighter trekken zich in juni 2008 terug en worden derhalve niet betrokken in de vergelijking.

Uitkomsten

Op **18 december 2008** informeerde de staatssecretaris van Defensie de Tweede Kamer over de uitgevoerde kandidatenvergelijking en de uitkomsten:⁵

De belangrijkste conclusie luidt: *'De F-35 is het beste multi-role gevechtsvliegtuig om te voldoen aan de Nederlandse eisen. In tegenstelling tot de andere kandidaatstoestellen kan de F-35 omstreeks 2015 alle zes hoofdmissies zonder meer succesvol uitvoeren en is de operationele beschikbaarheid het grootst. Daarnaast liggen de investeringskosten voor de F-35 het laagst en zijn de totale levensduurkosten naar verwachting het laagst. De Gripen NG en de Advanced F-16 ontlopen elkaar niet veel qua prijs en kwaliteit. Bovendien kan de levering van de F-35 goed worden ingepast in de gewenste Nederlandse invoerreeds. Tot slot kent het F-35 programma de minste risico's betreffende operationele kwaliteiten, financiën en (door)ontwikkeling in vergelijking met de twee andere*

² 1140 pagina's 6 delen kandidatenevaluatie + 3975 pagina's fabrikanteninformatie + 8716 pagina's ruwe data m.b.t. geluid = 13.831 pagina's in totaal

³ In de kandidatenvergelijking in 2002 is de Saab Gripen meegenomen, deze is toen afgefallen. Inmiddels heeft Saab de Gripen verder ontwikkeld en wil Saab met een nieuwe versie op de markt komen, de Saab Gripen Next Generation (NG). Deze kandidaat is betrokken in de vergelijking in 2008.

⁴ Gerelateerde documenten: **26488, nr. 68**: Vragen en antwoorden 8 mei 2008, n.a.v. de jaarrapportage 2007. **26488, nr. 88**: Algemeen overleg 27 mei 2008. **26488, nr. 89**: Brief van 27 juni 2008, stand van zaken. **26488, nr. 100**: Algemeen overleg 3 juli 2008 over de F-18 E/F. Naar aanleiding van dit overleg is besloten dat de F-18 E/F geen kandidaat meer was. **26488, nr. 108**: Brief van 7 oktober 2008, stand van zaken.

⁵ Brief van Staatssecretaris van Defensie 18 december 2008, Kamerstuknummer 26 488, nr. 131.

kandidaten. De F-35 scoort op vijf van de zes generieke hoofdmissies volgens de staatssecretaris 'aanzienlijk beter' dan de Gripen NG en de Advanced F-16. Alleen voor de missie Non-Traditional Intelligence, Surveillance and Reconnaissance scoort de Gripen NG in eerste instantie beter dan de F-35. Vanaf ongeveer 2015, als de dataopslag- en verwerkingscapaciteiten van de F-35 worden uitgebreid, scoort de F-35 weer beter. Ook op het thema operationele beschikbaarheid scoort de F-35 volgens de staatssecretaris het beste van de drie kandidaten.

De prijsvergelijking laat volgens de staatssecretaris zien dat de investeringskosten van de F-35 waarschijnlijk lager uitvallen dan die van de Gripen NG en de Advanced F-16. Hierbij zijn de voordelen meegerekend die voortvloeien uit de Nederlandse SDD-deelneming. Voor de exploitatiekosten gedurende 30 jaar is het verschil tussen de drie kandidaten volgens de staatssecretaris minder evident. Door de onzekerheden over bijvoorbeeld de brandstofprijzen en de dollarkoers in de komende decennia is er sprake van een dusdanige bandbreedte in de berekeningen van de exploitatiekosten dat voor de voorziene gebruiksperiode geen harde uitspraken kunnen worden gedaan. Per saldo scoren de drie toestellen met toepassing van de bandbreedtes ongeveer hetzelfde, aldus de staatssecretaris.

De staatssecretaris stuurde de Kamer ook zes inhoudelijke deelrapporten over de kandidatenvergelijking (zie ook paragraaf 3, ad. 1). Deze zijn vertrouwelijk ter inzage gelegd. Rand Europe en de auditdiensten van EZ en Defensie onderzoeken het proces van deze vergelijking. Hun rapporten zijn als bijlage meegestuurd aan de Kamer. De staatssecretaris vat deze rapporten als volgt samen: *'RAND Europe concludeert in haar rapport dat de kandidatenvergelijking transparant en objectief is uitgevoerd en dat de zes deelrapporten de uitkomsten van de vergelijking accuraat weergeven. De auditdiensten concluderen dat het proces voor wat betreft de aspecten prijs, kwaliteit en levertijd zodanig is uitgevoerd dat op grond daarvan besluitvorming op verantwoorde wijze tot stand kan komen. Voorts stellen de auditdiensten dat de uitkomsten van het proces van de levensduurkostenanalyse («prijs») onvoldoende onderscheidend zijn om tot een rangorde te komen als gevolg van de inherente onzekerheden in de gehanteerde data. Derhalve dienen de uitkomsten als indicatief te worden beschouwd.'*

Brief van staatssecretaris met belangrijkste conclusies kandidatenvergelijking (openbaar)	8 pagina's
Openbare bijlagen (Rand Europe, Auditdiensten)	73 pagina's Rand Europe 51 pagina's in het Engels, Auditdiensten 22 pagina's
Vertrouwelijke bijlagen (zes deelrapporten)	1140 pagina's

Veel vraag naar informatie door Kamer na 18 december 2008

Nadat de staatssecretaris van Defensie de Tweede Kamer de resultaten van de kandidatenvergelijking in december 2008 heeft aangeboden, heeft de Kamer nog verschillende keren vragen gesteld over de uitgevoerde vergelijking. Ook hebben er vertrouwelijke vraaggesprekken plaatsgevonden:

- Op **5 februari 2009** is er een vertrouwelijk vraaggesprek gevoerd tussen de Tweede Kamer en Defensie over de actualisering van de kandidatenvergelijking.
- Vragen en antwoorden, 26 488, nr. 138 (**10 februari 2009**). In deze vragenlijst stelt de Kamer 184 vragen, waarvan 135 betrekking hebben op de kandidatenvergelijking. In het antwoord op 56 vragen over de kandidatenvergelijking (42%) wordt verwezen naar vertrouwelijke informatie. Voorbeelden van argumenten om informatie niet openbaar te maken hebben vooral betrekking op de commerciële belangen van fabrikanten en op defensiebelangen van de staat. Zie onderstaand kader voor enkele voorbeelden:

(Antwoord op vraag 14, 26 488 nr. 138)

“Deze documenten kunnen in combinatie met andere documenten over de kandidatenvergelijking derden ongewenst inzicht verschaffen in verschillende aspecten, waaronder de verwerving en operationele concepten die verband houden met jachtvliegtuigen. Openbaarmaking van deze documenten of delen daarvan kan dan ook

de belangen van de Staat schaden. Het is niet doenlijk delen uit die informatie te halen en openbaar te maken, dan wel de fabrikanten daartoe te verzoeken.”

(Antwoord op vraag 168, 26 488 nr. 138)

“De informatie over prijzen van fabrikanten is commercieel vertrouwelijk omdat het uitlekken van dergelijke informatie hun commerciële positie ernstig zou schaden. Beide fabrikanten hebben dan ook nadrukkelijk verklaard dat hun antwoorden op de questionnaire commercieel vertrouwelijk zijn.”

Overigens doet de vertrouwelijkheid volgens de staatssecretaris niets af aan de transparantie:

(Antwoord op vraag 68, 26 488 nr. 138)

“Bij de actualisering van de kandidatenvergelijking is maximale transparantie nagestreefd. Dit blijkt onder meer uit het vertrouwelijk ter inzage geven van het uit zes delen bestaande rapport, naast de openbare informatieverstrekking in de vorm van de brief over de kandidatenvergelijking en de rapporten van RAND Europe en de auditdiensten. De in sommige gevallen onvermijdelijke vertrouwelijkheid doet aan de transparantie niet af.”

- Op **18 februari 2009** is er een vertrouwelijk vraaggesprek tussen de Tweede Kamer en Defensie over de actualisering van de kandidatenvergelijking.
- Brief van staatssecretaris van **25 februari 2009**, 26 488, nr. 146. In deze brief gaat de staatssecretaris in op de vertrouwelijkheid van documenten, waaronder de kandidatenevaluatie. De staatssecretaris handhaaft het standpunt dat het onwenselijk is de eerste twee delen van het vertrouwelijke rapport openbaar te maken. Ook geeft hij de Kamer geen inzicht in Annex B van het derde deel van de rapportage over de kandidatenevaluatie, omdat deze als geheim is gerubriceerd. Wel zendt de staatssecretaris de oorspronkelijk als geheim gerubriceerde geluidsgegevens van Lockheed Martin over de Advanced F-16 vertrouwelijk aan de Kamer, evenals het productieschema van alle negen partnerlanden van de F-35 toestellen (Annex A van de PSFD MoU). De antwoorden op de request for information uit 1999 legt de staatssecretaris vertrouwelijk ter inzage op de Frederikkazerne in Den Haag.
- Brief van staatssecretaris van **10 maart 2009**, 26 488, nr. 152. In deze brief gaat de staatssecretaris in op de vindplaats van diverse openbare informatie, zoals de stuksprijs en de gehanteerde vragenlijst. De staatssecretaris geeft aan dat de antwoorden op de request for information uit 1999 alsnog vertrouwelijk ter inzake liggen in het gebouw van de Kamer, in plaats van in de Frederikkazerne. De staatssecretaris herhaalt verder onder andere dat hij niet ingaat op het verzoek om vertrouwelijke inzage in de Annex B van het derde deel van de rapportage over de kandidatenevaluatie.
- Vragen en antwoorden, 26 488, nr. 156 (**31 maart 2009**). In totaal stelt de Kamer 70 vragen, waarvan 23 betrekking hadden op de kandidatenvergelijking. In het antwoord op 17 vragen wordt verwezen naar vertrouwelijke informatie. De volgende vragen zijn een goed voorbeeld van de aanhoudende wens van de Kamer om informatie uit de kandidatenvergelijking openbaar te maken:

(Vraag 50, 26 488, nr. 156)

“Kan omwille van de kwaliteit van het openbare debat over de vervanging van de F-16 toch gepoogd worden om de paragraaf over «Kwaliteit» zo veel als enigszins mogelijk is (op grond van regels omtrent vertrouwelijkheid) nader te onderbouwen met feitelijke informatie (vgl. het antwoord op de vragen 31 en 171 in de lijst van vragen en antwoorden van 10 februari 2009)? De informatie die openbaar gemaakt kan worden, is verwerkt in de brief over de actualisering van de kandidatenevaluatie van 18 december 2008.”

(Vraag 62 en 63, 26 488, 26 488, nr. 156)

“Waarop baseert u dat de F-35 de laagste investeringskosten heeft? Waarom zijn de

investeringskosten bij de F-35 het laagst en op welk scenario is dit gebaseerd?
Ik verwijs hiervoor naar deel 4 van de vertrouwelijke rapportage over de actualisering van de kandidatenvergelijking.”

(Vraag 66, 26 488, nr. 156)

“Is het mogelijk om enkel de levensduurkosten per kandidaat openbaar te maken? Zo nee, waarom niet?

Met de gevraagde gegevens zijn grote commerciële belangen gemoeid, aangezien de Advanced F-16 en de Saab Gripen NG op een aantal exportmarkten rechtstreeks met elkaar in concurrentie zijn, meer dan met de F-35. Om die reden kan ik de levensduurkosten van deze twee toestellen niet openbaar maken.”

- Brief van staatssecretaris, 26 488, nr. 161 (31 maart 2009). De staatssecretaris gaat in deze brief in op verschillende onderwerpen die betrekking hebben op het project. Met betrekking tot de kandidatenvergelijking schrijft hij dat tijdens een gesprek tussen directeur Beleid van de Defensie Materieelorganisatie en Gripen International bij Gripen International tevredenheid bleek te bestaan over de aanpak en het verloop van de kandidatenevaluatie.

Conclusie

Met betrekking tot de informatievoorziening aan de Kamer over de kandidatenvergelijking vallen drie zaken op.

- Ten eerste is het merendeel van de informatie vertrouwelijk. Dit maakt een openbaar debat over de eigenschappen van de verschillende kandidaten en de levensduurkosten onmogelijk. Dit leidt tot veel discussie tussen staatssecretaris en de Kamer over de vertrouwelijke status van documenten, maar ook tot veel Kamervragen waar geen openbaar antwoord op komt, omdat wordt verwezen naar de vertrouwelijke bijlagen van de kandidatenvergelijking.
- Een tweede opvallend punt is dat de Kamer regelmatig vragen stelt – en herhaalt - over individuele eigenschappen van de kandidaten. De verschillende (technische) aspecten uit de vergelijking worden echter gezamenlijk gewogen tot een eindoordeel. Dit bemoeilijkt de discussie over ‘losse’ eigenschappen van kandidaten.
- Een derde opvallend punt is dat de informatie veel onzekerheden bevat. De informatie die de fabrikanten hebben opgestuurd is niet-bindend en prijsinformatie is onzeker vanwege inflatie en valutakoersen. Omdat deze onzekerheden inherent zijn aan het type informatie – het gaat bijvoorbeeld over toestellen die nog in ontwikkeling zijn – zijn onzekerheidsanalyses uitgevoerd en worden de uitkomsten van de kandidatenvergelijking met een bandbreedte gepresenteerd. Toch levert dit veel vragen op van de Kamer, waarop de staatssecretaris steeds weer verwijst naar de gevolgde procedure en de vertrouwelijke bijlagen.

5. Geluid

In jaarrapportage 2008 heeft de staatssecretaris aandacht voor het thema geluid, in de jaarrapportage 2002, 2003, 2004, 2005, 2006 en 2007 was dit nog niet het geval⁶. Dit komt overeen met het feit dat de discussie over dit thema in 2008 - en niet eerder - op gang kwam. Hieronder een kort chronologisch overzicht.

⁶ Kamerstuk 26 488. Jaarrapportages 2002: nr. 17, 2003: nr. 19, 2004: nr. 32, 2005: nr. 42, 2006: nr. 58, 2007: nr. 67, 2008: nr. 159.

Een van de genoemde redenen om mee te doen aan de ontwerpfase van de F-35 was dat dit de mogelijkheid biedt om 'tijdig aandacht te vragen voor Europese en Nederlandse regelgeving voor arbeidsomstandigheden, milieu en geluid'. Aanpassingen in een latere fase zouden kostenverhogend werken (11-2-2002, 26488, nr. 8).

In **mei 2008** vraagt de Kamer⁷ naar de representativiteit van de geluidsmetingen in de Verenigde Staten voor de Nederlandse situatie. De staatssecretaris geeft aan dat het NLR een geluidsmeeetplan heeft ontwikkeld waarbij in de Verenigde Staten uitgevoerde geluidsmetingen kunnen worden vertaald naar de Nederlandse situatie. Het NLR heeft deze metingen op dat moment nog niet op geschiktheid voor geluidsvoorspellingen in Nederland kunnen beoordelen.

Op **18 oktober 2008** vindt een AO plaats waar het thema geluid aan de orde komt. De staatssecretaris van Defensie geeft aan dat geluid geen criterium is in de kandidatenvergelijking, omdat gebruik van het vliegtuig in Nederland ingekaderd wordt door wet- en regelgeving m.b.t. de geluidscontouren. Naar aanleiding van dit AO is de motie-Pechtold aangenomen⁸. Hierin spreekt de Kamer haar mening uit dat het geluidaspect thuishoort in een kwalitatieve vergelijking van kandidaten voor de vervanging van de F-16.

Op **18 december 2008**⁹ informeert de staatssecretaris de Kamer over de geactualiseerde kandidatenvergelijking (zie ook paragraaf 4). Het thema geluid is niet als productkenmerk meegenomen in de vergelijking, maar de staatssecretaris besteedt hier wel apart aandacht aan in de brief over de kandidatenvergelijking. Hij herhaalt de eerdere constatering dat Defensie gebonden is aan de geldende geluidsnormen. Met betrekking tot de geluidseigenschappen van de drie kandidaten schrijft de staatssecretaris dat het NLR de aangeleverde geluidsgegevens van de fabrikanten nog zal beoordelen (eerste kwartaal 2009 richting Kamer). Met betrekking tot de F-35 stelt hij dat het mogelijk is 'met de F-35 binnen de bestaande wettelijk vastgelegde geluidszone te opereren.' Deze stelling heeft alleen betrekking op de F-35 en niet op de Advanced F-16 of op de Gripen NG.

Naar aanleiding van deze brief stelt de Kamer 184 vragen, waarvan 9 over geluid (3 blokken)¹⁰. De antwoorden verwijzen niet naar vertrouwelijke documenten. Wel geeft de staatssecretaris aan dat de fabrikanten om extra geluidsgegevens van de Gripen NG en de Advanced F-16 is gevraagd en dat het rapport van de NLR spoedig aan de Kamer gestuurd zal worden.

Op **30 januari 2009** verzoekt de Kamer¹¹ de staatssecretaris zo spoedig mogelijk maar uiterlijk vóór 9 februari 2009 de beschikbare geluidsgegevens van de kandidaattoestellen aan de Kamer te zenden. De staatssecretaris geeft in een reactie op **9 februari 2009**¹² aan dat de betreffende informatie t.a.v. de Saab Gripen NG al in het bezit is van de Kamer, de informatie ten aanzien van de F-35 vooral digitale gegevens omvat waarvan het niet mogelijk is om deze in een hanteerbare en inzichtelijke vorm beschikbaar te stellen. Ten aanzien van de Advanced F-16 geeft de staatssecretaris aan dat Defensie over commercieel vertrouwelijke geluidsgegevens beschikt die 'desgewenst' ook aan de Kamer gezonden kunnen worden. Op 25 februari 2009¹³ stuurde de staatssecretaris deze gegevens – vertrouwelijk – naar de Kamer.

⁷ Vragen en antwoorden 14-5-2008, 26488, nr. 69, vraag 74

⁸ De motie is op 4-11-2008 aangenomen, 26488 nr. 115.

⁹ Brief van de staatssecretaris op 18-12-2008, 26488, nr. 131.

¹⁰ 10-2-2009, 26488, nr. 138

¹¹ de vaste commissies voor Defensie, Economische Zaken, Financiën en de commissie voor de Rijksuitgaven. Briefkenmerk: 26488-137/2009D03958

¹² 26488, nr. 140

¹³ 26488, nr. 146

Op **18 februari 2009**¹⁴ stuurde de staatssecretaris het antwoord op 88 vragen inzake verbetering persoonlijke en groepswapens militairen naar de Kamer. Hiervan hadden 11 vragen (door de staatssecretaris samengevoegd tot 5 blokken) betrekking op geluidsaspecten van de mogelijke opvolger van de F-16. De staatssecretaris noemt de afweging over geluid ‘vooral relevant voor de definitieve keuze in 2010, aangezien de [testfase] niet in Nederland zal worden uitgevoerd.’

Op **16 maart 2009**¹⁵ stuurde de staatssecretaris het NLR-rapport met de beoordeling van de geluidsgegevens van de drie kandidaten aan de Kamer. Het NLR vergeleek de maximale geluidsniveaus (LAmax) en concludeerde dat er sprake is van minimale verschillen. Verder concludeerde het NLR dat het met de beschikbare geluidsgegevens niet mogelijk is een vergelijking uit te voeren van de uiteindelijke geluidsbelasting in relatie tot de geluidscontouren. Wegens praktische bezwaren en kostenoverwegingen, besluit de staatssecretaris geen aanvullende geluidsmetingen voor de Gripen uit te laten voeren. Op 31 maart 2009 stuurde de staatssecretaris wederom een brief met dezelfde strekking (26488, nr. 160).

Naar aanleiding van het NLR-rapport stelde de Kamer op 4 maart 15 aanvullende vragen – door de staatssecretaris samengevoegd in 8 blokken - allemaal mbt het thema geluid, de antwoorden verwijzen niet naar vertrouwelijke informatie (beantwoord op 31 maart 2009¹⁶). Hierbij vraagt de Kamer onder andere de ‘raw data’ beschikbaar te stellen

“(…)Kunt u dan wel aan de Amerikaanse overheid, dan wel aan de fabrikant Lockheed Martin, vragen om de geluidsdata in een hanteerbare en inzichtelijke vorm beschikbaar te stellen op papier, en deze naar de Kamer te sturen voor zowel de F-35 als de Advanced F-16 zodat de Kamer appels met appels kan vergelijken?

Bent u bereid om alle «raw data» rondom de drie kandidaten beschikbaar te stellen aan de Kamer en niet alleen de door u herberekende data? (...)”

Antwoord: “(...)De digitale brongegevens (raw data) van de geluidsmetingen van de F-35 omvatten circa 400 bestanden. De Kamer zal een uitdraai van één van deze bestanden van ruim 9000 pagina’s vertrouwelijk ter inzage ontvangen. Ik wacht de beoordeling van de Kamer over deze informatie af alvorens de brongegevens volledig op papier te laten zetten. De omvang van dat pakket zal naar schatting veertig miljoen pagina’s beslaan. Bijlage C van het NLR-rapport, dat ik u op 16 maart jl. heb toegezonden, bevat een overzicht van de meetwaarden van de F-35 die zijn gebruikt om het maximale geluidsniveau te bepalen.” (Gedeelten van antwoord op vraag 1, 5, 6, 7, 10, 11 en 12, 26 488, nr. 157)

Naar aanleiding van deze vraag om ‘raw data’ stuurde de staatssecretaris de Kamer twee dozen met in totaal 8716 pagina’s vertrouwelijke meetgegevens.¹⁷ Een beschrijving van de inhoud of enige vorm van toelichting is bij doos 1 noch bij doos 2 gegeven. Wel gaf de staatssecretaris aan dat het NLR desgewenst in een vertrouwelijk gesprek een toelichting kan geven op deze geluidsgegevens. Omdat de informatie in de twee dozen niet te interpreteren is, rijst de vraag waarom deze informatie als ‘vertrouwelijk’ is geclassificeerd.

¹⁴ 26488, nr. 142

¹⁵ 26488, nr. 153. “Om een vergelijking voor geluidscontouren tussen de drie kandidaattoestellen mogelijk te maken heeft Defensie op 22 januari 2009 de fabrikanten om aanvullende geluidsgegevens gevraagd van de Advanced F-16 en de Gripen NG. Lockheed Martin heeft te kennen gegeven niet te beschikken over de gevraagde gegevens over de Advanced F-16. Nadat Saab op 18 februari om extra informatie over de Nederlandse wensen had verzocht en die enkele dagen later ook heeft gekregen, heeft dit bedrijf op 25 februari meegedeeld aanvullende geluidsmetingen met de Gripen Demo te willen uitvoeren. Saab wil Defensie daarvoor wel kosten in rekening brengen, te weten € 475 000 exclusief bijkomende kosten. Defensie heeft de afgelopen weken getracht – alleszins redelijke – voorwaarden te verbinden aan het aanbod van Saab om metingen uit te voeren. Zo is deelneming van het NLR aan de metingen essentieel voor een goede en gevalideerde analyse. Saab heeft echter laten weten dat dit voorlopig niet mogelijk is, onder meer om veiligheidsredenen. Gezien deze beperkingen en de minimale LAmax-verschillen tussen de Gripen en de F-35, die uit het onderzoek al duidelijk zijn geworden, acht ik aanvullende geluidsmetingen voor de Gripen niet meer noodzakelijk.”

¹⁶ 26488, nr. 157

¹⁷ 26488, nr. 155

Ook stuurde de minister op 31 maart 2009¹⁸ het antwoord op 70 kamervragen over de kandidatenvergelijking, waarvan 6 betrekking hebben op geluidsaspecten (3 blokken). De staatssecretaris geeft onder andere aan dat nadere gegevens van het NLR over geluidscontouren later volgen

“Het NLR is nog bezig de geluidscontouren van de F-35 te berekenen voor de vliegbases Leeuwarden en Volkel. De Kamer zal over de resultaten worden geïnformeerd. Op grond van de analyse van de geluidsniveaus van de kandidaat-toestellen is de geluidsbelasting van de F-35 naar verwachting goed inpasbaar binnen de wettelijke normen.” (Antwoord op vragen 9, 53, 68 en 69, nr. 156)

De teruggezonden jaarrapportage 2008¹⁹ besteedde apart aandacht aan het thema geluid.

De discussie over het thema geluid is op moment van schrijven (15 april 2009) nog gaande. Belangrijke recente ontwikkelingen zijn bijvoorbeeld de brief die Saab stuurde met kritiek op het NLR-rapport²⁰ en de gehouden rondetafelbijeenkomst van 6 april 2009 waar uitvoerig aandacht is besteedt aan het thema geluid. De eerder toegezegde aanvullende berekeningen van het NLR over de geluidscontouren van de F-35 zijn op moment van schrijven nog niet aan de Kamer gestuurd.²¹

In het schema hieronder vatten we de kwantitatieve analyse van de gestelde vragen en antwoorden m.b.t. het thema geluid nog eens samen:

	Aantal vragen	Aantal vragen over geluid	Aantal vragen dat naar vertrouwelijke informatie verwijst
26 488, nr. 138, 12-2-2009	184	9 (3 blokken)	-
26 488, nr. 142, 25-2-2009	88	11 (5 blokken)	-
26 488, nr. 156, 31-3-2009	70	6 (3 blokken)	-
26 488, nr. 157, 31-3-2009	15	15 (8 blokken)	8

Conclusies

Het thema geluid krijgt van de Kamer buitengewoon veel aandacht in recente discussies tussen Kamer en de staatssecretaris van Defensie. Ook op de rondetafelbijeenkomst van 6 april 2009 was er veel tijd ingeruimd voor discussie over dit thema. De staatssecretaris heeft al verschillende keren aangegeven dat de vliegtuigen hoe dan ook binnen de Nederlandse normen moeten blijven en dat geluid daarmee gezien moet worden als randvoorwaarde, in plaats van als eigenschap waarop de kandidaten vergeleken moeten worden.

Toch blijft de Kamer over dit onderwerp vragen stellen en heeft ze bijvoorbeeld inzicht gevraagd in de ‘raw data’ van de geluidsgegevens van de fabrikanten. Opmerkelijk is dat de staatssecretaris als reactie hierop bijna 9000 pagina’s met cijfers naar de Kamer heeft gestuurd, die op zichzelf geen informatie bieden.

6. Endlife update

De discussie over het langer doorvliegen met de huidige F-16’s loopt al veel langer dan de in deze notitie beschouwde periode vanaf november 2008. Vermeldenswaard in dit verband is een op **29 mei 2008** ingediende motie waarin de regering wordt verzocht onderzoek te doen naar de mogelijkheden en consequenties van een end-life-update.

Motie Eijnsink c.s. (26 488 nr. 87)

Overwegende, dat de regering voornemens is, een onderzoek te doen naar alle mogelijkheden en consequenties van een end-life-update van de Nederlandse F-16’s die zich op dit moment qua vliegbases gemiddeld nog niet op de helft van de oorspronkelijke levensduur bevinden;

¹⁸ 26488, nr. 156

¹⁹ 27 maart 2009, 26488, nr. 159

²⁰ Saab schakelde hiervoor de geluidskundige Professor Dr. Sohan Sarin in (24 maart 2009)

²¹ De Kamer verzocht de staatssecretaris deze uiterlijk 14 april 2009 op te sturen (briefkenmerk 2009D16677)

(...) *verzoekt de regering het onderzoek naar de end-life-update van de F-16 zo op te zetten dat de onafhankelijkheid en transparantie van dit onderzoek gewaarborgd wordt;*(...)

Op **18 december 2008** (26 488 nr. 132) informeert de staatssecretaris de Tweede Kamer per brief over de voor- en nadelen van de endlife update. In deze brief en een brief die daar kort op volgt van **16 januari 2009** (26 488 nr. 134) concludeert de staatssecretaris dat een endlife update geen begaanbare weg is.

Op **10 februari 2009** stuurt de staatssecretaris een lijst antwoorden op 19 schriftelijke vragen die de Kamer gesteld heeft naar aanleiding van de brief van 18 december 2008 over de endlife update (26 488 nr. 139). De Kamer stelt onder meer de vraag naar de wijze waarop het door de Kamer verlangde onderzoek is uitgevoerd. Uit de beantwoording blijkt dat er geen onderzoek is gedaan en de behoefte aan een endlife update alleen in kwalitatieve zin is beschreven.

Vraag 1,11 en 12

Wie heeft het onderzoek naar de endlife update uitgevoerd? Bent u bereid om onafhankelijke deskundigen mee te laten kijken naar het onderzoek, de toegepaste methoden en de benutte data? Zo nee, waarom niet? Wat is de waarde van een onderzoek naar een endlife update uitgevoerd door u, terwijl al openlijk aangegeven is dat er gekozen is voor een ander gevechtsvliegtuig dan de F-16?

Antwoord: Met mijn brief van 18 december 2008 (Kamerstuk 26 488, nr. 132) heb ik voldaan aan mijn herhaalde toezeggingen u te informeren over de voors en tegens van een endlife update van de F-16. De analyse berust op ervaringsgegevens van Defensie, gegevens over ontwikkelingen in andere landen die over de F-16 beschikken en algemeen bekende ontwikkelingen op het gebied van het operationele gebruik en de instandhouding van gevechtsvliegtuigen. (...)

Van de verwerking van een omvangrijke hoeveelheid nieuwe informatie, zoals in de kandidatenvergelijking, was bij de analyse van de endlife update dan ook geen sprake. In tegenstelling tot de kandidatenevaluatie, waar een onafhankelijke instantie heeft toegezien op een complex proces van informatievergaring en analyse van nieuwe en niet openbare informatie, zou de inschakeling van een dergelijke externe instantie bij de nadere analyse van de endlife update geen toegevoegde waarde hebben gehad en een dergelijke inschakeling heb ik ook niet aangekondigd. Uiteraard is het mogelijk een endlife update in algemene zin te beschrijven.

In een vragenlijst van **31 maart 2009** (26 488 nr. 161) vraagt de Kamer of alsnog antwoord gegeven kan worden op bovengenoemde vraag. De staatssecretaris verwijst naar een VAO op 5 maart 2009 waarin hij uitgezet heeft waarom een onderzoek niet zinvol wordt geacht.

Op **18 februari 2009** stuurt de staatssecretaris twee uitvoerige lijsten van vragen en antwoorden aan de Tweede Kamer (26 488 nr. 138 resp. 142). Vraag 5 van de lijst van 18 februari 2009 gaat over vliegreuen van de huidige F-16. Op deze vraag wordt relatief uitvoerig antwoord gegeven (4 pagina's voor één vraag). Dit komt deels omdat de door de Kamer gevraagde schema's met vliegreuen worden gegeven, maar ook omdat er een beschouwing wordt gegeven waar de Kamer niet naar gevraagd heeft, namelijk over de technische en operationele veroudering van de F-16.

In drie vragenlijsten van **31 maart 2009** zijn vragen over de endlife update opgenomen (26 488 nr. 156, vraag 52, resp. 26 488 nr. 158 en 26 488 nr. 161 alle 29 vragen). Uit de beantwoording blijkt dat het in veel gevallen om een 'herhaling van zetten gaat;' in de zin dat informatie uit eerdere brieven en antwoorden wordt herhaald.

De vraag uit de lijst 26 488 nr. 158 gaat in op een veel terugkerend thema, namelijk de relatie tussen de aan tal vliegreuen van de F-16 vloot en de noodzaak tot vervanging ervan. In antwoord op vraag 4 wordt gesteld dat het aantal vliegreuen niet doorslaggevend is voor de vraag hoe lang de F-16's nog in bedrijf kunnen blijven. Voor die vraag is het rendement van belang (kosten voor update en onderhoud in relatie tot de mogelijkheden). Ook wijst de staatssecretaris op de operationele noodzaak de F-16 te vervangen.

In de lijst met 29 vragen gaat veel aandacht uit naar de kosten van een endlife update. De staatssecretaris geeft (in antwoord op vraag 20) inzicht in bepaalde kostenposten per vliegtuig, maar stelt dat vanwege de onzekerheden het niet mogelijk is de totale kosten van een endlife update te bepalen (antwoord op vraag 23).

Conclusies

- De Tweede Kamer heeft, ondanks een uitvoerige brief uit december 2009 over de voor- en nadelen van een endlife update, nog relatief veel vragen gesteld over de endlife update.
- Enerzijds heeft de staatssecretaris veel informatie verstrekt, vaak op een gedetailleerd niveau (zo is bijvoorbeeld informatie verstrekt over aanschafdatum, gemaakte vliegreuen en hypothetische vliegreuen op het niveau van 'staartnummers' (dus per F-16). Anderzijds is er geen apart onderzoek gedaan, kon er geen duidelijkheid worden gegeven over de exacte kosten en steekt de informatie over de endlife update in kwantitatieve termen schril af bij de vele pagina's informatie die beschikbaar zijn over de kandidaten voor opvolging van de F-16.
- Veel 'nieuwe informatie' over de endlife update en/of het langer doorvliegen met de F-16 zonder endlife update, is er sinds december 2008 niet meer gekomen. Veel vragen en antwoorden nadien is herhaling van voor- en nadelen die al eerder uiteengezet zijn

7. Testtoestellen

Onderstaand is een chronologisch overzicht gegeven van stukken waarin de Kamer is geïnformeerd over de voorgenomen aanschaf van twee F-35 testtoestellen.

Op **4 november 2008** stuurt de staatssecretaris van Defensie een brief over de planning van de aanschaf van testtoestellen (26 488 nr. 118). In het debat in oktober 2008 had de Kamer gevraagd om uitstel van dit besluit gevraagd. De staatssecretaris meldt dat drie maanden uitstel van het verwervingsbesluit -dus nadat de kandidatenevaluatie is afgerond- mogelijk is, met dien verstande dat de fabrikant dan wel een financiële garantstelling eist.

De planning gaat uit van een eerste testtoestel in november 2011 en het tweede testtoestel in het eerste kwartaal van 2012.

In de PSFD MoU staan de afspraken over de bestelsystematiek, waarover enkele vragen zijn gesteld (nr. 121 vraag 8,31,57). Deze MoU is op 12 oktober 2006 vertrouwelijk aan de Kamer aangeboden, maar op 7 februari is deze door het JPO gepubliceerd.

De vraag rijst waarom deze MoU aanvankelijk als vertrouwelijk is gekwalificeerd en om welke redenen het JPO heeft besloten deze alsnog openbaar te maken.

Naar aanleiding van deze brief stelt de Kamer 72 vragen over de aanschaf van testtoestellen en daarmee samenhangende vraagstukken. Deze worden op **17 november 2008** beantwoord (26 488 nr. 121). De onderwerpen waar de vragen zich op richten zijn met name:

- het besluitvormingsproces en de bestelsystematiek (wanneer moet er besloten worden?, relatie met deelname aan de IOT&E-fase?)
- de planning (wanneer welk toestel beschikbaar? wanneer/hoeveel opleidingscapaciteit? wat/wanneer bestellen de andere partners voor de testfase?)
- contractvoorwaarden (prijs per toestel? garantstelling? kosten bij alsnog terugtrekken?)

Het aantal van 72 vragen is een arbitrair getal. In de praktijk worden verschillende sub/deelvragen door de Kamer geclusterd tot één samenhangende vraag. Bijvoorbeeld vraag 38 zijn in feite vier losse, maar wel samenhangende vragen. Afgaande op het aantal 'vraagtekens' zijn het ruim 160 vragen. Echter, soms zijn het deelvragen, maar vaak ook vervolgvragen in de trant van "zo ja, hoeveel?" of: "zo nee waarom niet?"

Naast de clustering door de Kamer van de ruim 160 deel- en vervolgvragen in 72 hoofdvragen, wordt door het kabinet vaak ook nog verder geclusterd. In zestien gevallen zijn vragen uit eigener beweging door het kabinet samengevoegd in de zin dat één antwoord wordt gegeven op meerdere vragen

tegelijk. In vier gevallen zelfs op vijf of zes vragen tegelijk. Voordeel is dat samenhangende of overlappende vragen toch thematisch en in samenhang worden beantwoord. Nadeel is dat niet op alle losse onderliggende vragen ook één op één een antwoord is gegeven.

Antwoord op vraag 8, 31, 57: “Desgewenst kunnen verslagen van deze LRIP Planning meetings (in de vorm van slides) de Kamer vertrouwelijk ter inzage worden gegeven.” Dit antwoord is illustratief voor een vaker voorkomend patroon in de informatievoorziening inzake de opvolger van de F-16. Enerzijds wordt de Kamer geen informatie onthouden, maar anderzijds wordt informatie ook niet ‘spontaan’ aangeboden. In veel gevallen moet de Tweede Kamer er expliciet om vragen en/of wordt informatie uitsluitend vertrouwelijk aangeboden. Het meest pregnante voorbeeld waarbij de Kamer expliciet een informatieverzoek heeft geformuleerd is bij de jaarrapportage van het groot project vervanging F-16 die is teruggezonden met het verzoek om bepaalde informatie alsnog toe te voegen.

In een aantal gevallen wordt verwezen naar vertrouwelijke informatie.

Op **16 januari 2009** ontvangt de Tweede Kamer een brief van de staatssecretaris (26 488 nr. 134) met het formele verwervingsbesluit (vergelijkbaar met de zogenaamde D-brief i.h.k.v. het DMP-proces²²). Eind april 2009 moet het besluit voor het eerste testtoestel definitief genomen zijn. Voor de IOT&E-fase en de aanschaf van beide testtoestellen is een budget van €274,6 mln. beschikbaar (prijspijs 2007; plandollarkoers €0,83). Over de financiële bijzonderheden van de onderhandelingen die het JPO voert is de Kamer op 29 februari 2008 commercieel vertrouwelijk geïnformeerd.

Aanschaf van beide toestellen voor eind april 2009 levert geen extra kosten. Afzien van aanschaf kost €26,5 mln. (i.c. €14 mln. voor de zgn. long lead items en €12,5 mln. vanwege al gemaakte inkoop- en productiekosten).

“Ik ben voornemens, na overleg met uw Kamer, eind april 2009 de verplichting aan te gaan voor de verwerving van het eerste testtoestel. Het aangaan van de verplichting voor het tweede testtoestel is voorzien voor februari 2010”

Deze passage riep de vraag op of eind april formeel alleen een besluit over de voorgenomen aanschaf van één testtoestel wordt genomen. Op 18 februari 2009 antwoordde de staatssecretaris dat in april besloten wordt over de aanschaf van twee testtoestellen.

Naar aanleiding van deze brief worden vragen gesteld die op **18 februari 2009** worden beantwoord (26 488 nr. 142). Het betreft 88 vragen, waarvan 60 over de aanschaf van testtoestellen en daarmee samenhangende vraagstukken. Onderwerpen waar de vragen zich op richten zijn met name:

- het besluitvormingsproces (besluit over 1 of 2 testtoestellen? business case afwachten? wanneer moet er besloten worden?, relatie met deelname aan de IOT&E-fase?)
- operationele eigenschappen (stealth)
- wanneer welk toestel beschikbaar? wanneer/hoeveel opleidingscapaciteit? wat/wanneer bestellen de andere partners voor de testfase?)
- contractvoorwaarden (prijs per toestel? garantiestelling? kosten bij alsnog terugtrekken?)

De vragen 7 t/m 14 gaan allen in op operationele eigenschappen van de JSF, in het bijzonder de stealth-eigenschappen. De vele en relatief gedetailleerde vragen op dit punt worden echter niet beantwoord. Tot drie maal toe wordt gesteld dat dit namelijk niet in de openbaarheid kan. Antwoord op vraag 13/14: “*De operationele capaciteiten van de F-35 zijn gerubriceerd en kunnen niet in het openbaar worden bediscussieerd.*”

Tot slot krijgt de Tweede Kamer op **31 maart 2009** antwoord op vragen die over het dossier vervanging F-16 zijn gesteld. Van de 70 vragen hebben er 14 betrekking op de testtoestellen

²² In antwoord op vragen over deze brief geeft de staatssecretaris later aan (d.d. 18 februari; 26 488 nr. 142, p.13 vraag 37) dat de “echte D-brief” i.h.k.v. het DMP-proces de brief zal zijn inzake het verwervingsbesluit van de vervanger van de F-16 dat in 2010 is voorzien)

(26 488, nr. 156). Daarnaast is er ook nog een aparte lijst met 12 antwoorden op aanvullende vragen specifiek over de testtoestellen (26 488 nr. 158).

Ook hier speelt weer het vraagstuk waarom er in april besloten moet worden over twee testtoestellen tegelijk, terwijl de verplichting voor het tweede toestel pas later (in 2010) wordt aangegaan zodra de prijs van dat toestel bekend is. De staatsecretaris meldt opnieuw dat dit samenhangt met de eis van andere landen dat meedoen aan de IOT&E-fase alleen met minimaal twee toestellen kan.

Vraag 11 en 59

Kunt u aangeven of het mogelijk is om kernwapens onder de Gripen Next Generation te plaatsen en bent u bereid om hiernaar bij de Verenigde Staten te informeren?

Zijn alle drie de kandidaten geschikt om kernwapens mee te dragen?

Antwoord: Bij de kandidatenvergelijking heeft de geschiktheid van de toestellen voor nucleaire taken geen rol gespeeld. De regering doet zoals gebruikelijk geen mededelingen over nucleaire aangelegenheden. (26 488, nr. 156).

Vraag 6

Ontstaat er niet een erg schimmige discussie die tekort doet aan het belang van de keuze van een opvolger van de F-16 aangezien er over een vergelijking tussen de Russische Sukhoi Flanker (SU-27) en de F-35 toch meer te zeggen moet zijn dan de stelling dat «de operationele kwaliteiten van de F-35 gerubriceerd» zijn en «niet in het openbaar (kunnen) worden bediscussieerd»?

Het is onvermijdelijk dat bij een onderwerp zoals de vervanging van gevechtsvliegtuigen niet alle aspecten in het openbaar kunnen worden bediscussieerd. Bij de kandidatenvergelijking zijn in de analyse alle relevante wapensystemen meegenomen. De resultaten van de actualisering van de kandidatenvergelijking zijn de Kamer vertrouwelijk ter inzage verstrekt (Kamerstuk 26 488, nr. 129 van 18 december 2008). Bovendien heeft de vaste commissie voor Defensie tijdens twee vertrouwelijke vraaggesprekken nadere informatie ontvangen. De Kamer kan naast de openbare informatie ook deze vertrouwelijke informatie betrekken bij haar afwegingen. (26 488 nr. 158).

Conclusies

- De Tweede Kamer heeft evident behoefte getoond aan maximale duidelijkheid rond het thema aanschaf testtoestellen. In de afgelopen maanden zijn er opvallend veel vragen gesteld over testtoestellen (o.a. een vragenlijst van 72 vragen in november 2008 en van 88 vragen in februari 2009).
- Het feit dat de Kamer ook vragen stelt over antwoorden op eerdere gestelde vragen over testtoestellen geeft aan dat de informatievoorziening op dit punt niet altijd volledig wordt geacht
- Kernpunten in de informatiebehoefte van de Kamer zijn de financiën (prijs per toestel?, kosten bij niet meedoen?, etc.) en de besluitvormingsprocedure (wanneer besluiten?, over één of twee toestellen besluiten?, samenhang met het later te nemen besluit over de vervanger van de F-16).

BIJLAGE 1
Overzicht ontvangen Kamerstukken vervanging F-16 sinds november 2008

Datum	Nummer (dossier 26 488)	Soort document	# pagina's	# vragen	# pagina's vertrouwelijke bijlagen	Kandidaten- vergelijking	Geluid	End-life update	Test- toestellen
4-11-2008	118	brief stas.	2						x
11-11-2008	119	brief minister EZ	1		2				
11-11-2008	120	brief stas.	2			x			
17-11-2008	121	vragenlijst	16	72					x
10-11-2008	122	brief stas.	1				x		
25-11-2008	123	motie	1			nvt	nvt	nvt	nvt
25-11-2008	124	brief stas.	1			x	x		x
27-11-2008	125	brief stas.	3						x
4-12-2008	126	brief minister EZ	1						
12-12-2008	127	brief minister EZ	1		22				
16-12-2008	128	brief minister EZ	1						
18-12-2008	129	brief stas.	1		1140	x			
17-12-2008	130	brief stas.	1			x			
18-12-2008	131	brief stas.	8			x	x		
18-12-2008	131	bijlage rand europe	51			x			
15-12-2008	131	bijlage auditdiensten	22			x			
18-12-2008	132	brief stas.	9					x	
18-12-2008	133	brief minister EZ	2			x			
16-1-2009	134	brief stas.	6			x		x	
28-1-2009	135	brief minister EZ	2						
5-2-2009	136	brief stas.	1						
29-1-2009	137	brief stas.	1				x		
10-2-2009	138	vragenlijst	45	184		x	x	x	x
10-2-2009	139	vragenlijst	7	19				x	
9-2-2009	140	brief stas.	1				x		
12-2-2009	141	brief stas.	1						
18-2-2009	142	vragenlijst	22	88		x	x	x	x

Datum	Nummer (dossier 26 488)	Soort document	# pagina's	# vragen	# pagina's vertrouwelijke bijlagen	Kandidaten- vergelijking	Geluid	End-life update	Test- toestellen
18-2-2009	143	brief stas.	2			x	x		x
25-2-2009	144	verslag AO	nvt			nvt	nvt	nvt	nvt
24-2-2009	145	brief minister EZ	1						
24-2-2009	145	bijlagen CPB	22						
24-2-2009	145	bijlage PWC	81						
25-2-2009	146	brief stas.	2		4	x	x		
4-3-2009	147	brief stas.	3			x			
5-3-2009	148	motie	1			nvt	nvt	nvt	nvt
11-3-2009	149	brief Presidium	5			nvt	nvt	nvt	nvt
12-3-2009	150	brief stas.	1						
12-3-2009	151	brief minister EZ	2						x
10-3-2009	152	brief stas.	3		2250	x	x		
16-3-2009	153	brief stas.	3				x		
16-3-2009	153	bijlage brief aan Saab	3				x		
16-3-2009	153	bijlage brief aan LM	3				x		
16-3-2009	153	bijlage NLR-rapport	43				x		
18-3-2009	154	brief stas.	1						
31-3-2009	155	brief stas.	2		12691	x	x		x
31-3-2009	156	vragenlijst	16	70		x	x	x	x
31-3-2009	157	vragenlijst	5	15		x	x		
31-3-2009	158	vragenlijst	7	13		x		x	x
31-3-2009	159	jaarrapportage	30			nvt	nvt	nvt	nvt
31-3-2009	159	bijlage auditdiensten	16			nvt	nvt	nvt	nvt
31-3-2009	160	brief stas.	5			x	x	x	
31-3-2009	160	bijlage Noors onderzoek	12			nvt	nvt	nvt	nvt
31-3-2009	160	bijlage Noors besluit	42			nvt	nvt	nvt	nvt
31-3-2009	161	vragenlijst	12	29		x		x	
1-4-2009	162	brief stas.	1		2				x
	Totalen		534	490	16111	21	18	9	12

BIJLAGE 2

Overzicht mappen met informatie van fabrikanten kandidatenvergelijking

Advanced F-16	# pagina's	bijzonderheden
Map 1	234	
Map 2	26	
Totaal	260	
F-35	# pagina's	bijzonderheden
Map 1	193	
Map 2	235	
Map 3	80	(schatting, pagina's niet genummerd)
Map 4	76	
	90	(schatting, pagina's niet genummerd)
Map 5	271	
Map 6	150	
Map 7	54	
	30	(schatting, pagina's niet genummerd)
Map 8	30	(schatting, pagina's niet genummerd)
	44	
	53	
	20	(schatting, pagina's niet genummerd)
Map 9	238	
Map 10	195	
Map 11	167	
Map 12	112	
Map 13	92	
Map 14	59	
Map 15	209	
Map 16	161	
Map 17	180	(schatting, pagina's niet genummerd)
Map 18	110	(schatting, pagina's niet genummerd)
Totaal	2849	
Gripen NG	# pagina's	bijzonderheden
Map 1	14	
	30	(schatting, pagina's niet genummerd)
Map 2	365	
Map 3	167	
Map 4	290	
Totaal	866	